

ANDRZEJ PRASAŁ

DZIAŁALNOŚĆ FIRMY ORGANMISTRZOWSKIEJ
BERSCHDORF NA ZIEMI KŁODZKIEJ W LATACH 1926-1942

Abstrakt. Artykuł poświęcony jest aktywności firmy Berschdorf z Nysy w dawnym hrabstwie kłodzkim. Ten warsztat na omawianym terenie działał w latach 1926-1942. Wybudował cztery nowe instrumenty (po 1928: Kłodzko – kaplica gimnazjum katolickiego; 1935: Międzygórze – sanktuarium „Maria Śnieżna”; 1938: Wambierzyce – bazylika; 1939: Duszniki-Zdrój – kościół parafialny) oraz dokonał przebudowy dwóch innych (1938: Łądek-Zdrój – kaplica zdrojowa; 1940: Ponikwa – kościół filialny). Przeprowadził też co najmniej dziewięć generalnych remontów. Na szczególną uwagę zasługują organy w bazylice w Wambierzycach. Należą one do większych na ziemi kłodzkiej. Wspomnieć też należy o organach dawnej kaplicy gimnazjalnej w Kłodzku, w których zastosowano rzadko spotykany system podwójnej transmisji. Wszystkie nowo wybudowane instrumenty firmy *Berschdorf* posiadały trakturę pneumatyczną i wyposażone były, poza organami gimnazjum katolickiego w Kłodzku, w wiatrownice membranowe. W większości zaprojektowanych dyspozycji do głosu doszła estetyka brzmieniowa *Orgelbewegung*, bardzo wyraźnie widoczna w organach kościoła parafialnego w Dusznikach-Zdroju oraz bazyliki wambierzyckiej.

Słowa kluczowe: organy; Berschdorf; ziemia kłodzka

THE ACTIVITY OF THE ORGAN BUILDING COMPANY *BERSCHDORF*
IN THE KŁODZKO REGION DURING THE YEARS 1926-1942

Abstract. The article is devoted to the activities of the Nysa-based *Berschdorf* company in the former county of Kłodzko. The organ building workshop was active in this area during the years 1926-1942. Four new instruments were built there (after 1928: Kłodzko – Chapel of the Catholic grammar school; 1935: Międzygórze – Sanctuary of St Mary of the Snow; 1938: Wambierzyce – basilica; 1939: Duszniki-Zdrój – parish church) and two other instruments were rebuilt (1938: Łądek-Zdrój – spa chapel; 1940: Ponikwa – parish church). The company also carried out at least nine general renovations. Particular attention should be paid

Dr Andrzej PRASAŁ, Uniwersytet Opolski, Instytut Historii; e-mail: andrzej.prasal@uni.opole.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2495-1543>.

to the organ in the basilica of Wambierzyce. The instrument is one of the largest organs in the Kłodzko region. Mention should also be made of the organ in the former grammar school chapel in Kłodzko, where the rarely found dual duplexing system is used. All the newly built instruments by *Berschdorf* used pneumatic action and were equipped, apart from the organ in the Kłodzko grammar school, with membrane chests. The majority of the projected dispositions owe much to the sound esthetics of the *Orgelbewegung*, particularly noticeable in the parish organ of Duszniki-Zdrój as well as in the basilica of Wambierzyce.

Keywords: pipe organs; Berschdorf; Kłodzko region

Przełom XIX i XX wieku to okres największego rozkwitu rzemiosła organowego na ziemi kłodzkiej¹. Większość organów została wówczas wybudowana lub przebudowana przez lokalną firmę Lux z Łądko-Zdroju. Bardzo aktywnie działała także świdnicka fabryka organowa Schlag & Söhne, a w mniejszym zakresie m.in. firmy Gebrüder Rieger z Karniowa, Gebrüder Walter z Góry, Sauer z Frankfurtu n. Odrą czy Wilhelm z Wrocławia. Swoją obecność w dawnym hrabstwie kłodzkim zaznaczył także warsztat organmistrzowski Berschdorf z Nysy.

Ten warsztat należał do najbardziej znanych śląskich firm działających pod koniec XIX i w I połowie XX wieku². Jego założycielem był pochodzący z Głogówka Paul Berschdorf (1859-1933). W 1928 roku prężny zakład, zatrudniający już 50 pracowników, przejął jego syn Carl (1887-1950). W 1937 roku współpracownikiem Carla stał się z kolei jego syn, Norbert (1919-2003), który w 1949 roku wyemigrował do USA. Aktywna w latach 1889-1945 firma pozostawiła po sobie ok. 160 organów. Warto dodać, że na przełomie XIX i XX wieku zakres działalności firmy rozszerzono o skład fortepianów, pianin i fisharmonii³.

Pierwsza znana informacja o aktywności firmy Berschdorf na ziemi kłodzkiej pojawia się w 1914 roku i wiąże się z planami budowy nowych organów dla kościoła pielgrzymkowego w Wambierzycach. Jak zanotował w 1921 roku ówczesny proboszcz:

¹ Zob. Andrzej Prasał, „Zarys historii budownictwa organowego na ziemi kłodzkiej”, w: *Ziemia kłodzka w kulturze, architekturze, przyrodzie*, red. Aneta Marek (Pelplin: Bernardinum, 2020), 59-77.

² Na temat działalności firmy pisał: Grzegorz Poźniak, *Firma organmistrzowska Berschdorf z Nysy. Działalność na Opolszczyźnie na podstawie zbiorów Archiwum Państwowego w Opolu* (Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2019); Grzegorz Poźniak, *Firma organmistrzowska Berschdorf z Nysy w świetle korespondencji z parafią pw. św. Bartłomieja w Gliwicach* (Opole, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2012); Grzegorz Poźniak, *Powojenne losy firmy organmistrzowskiej Berschdorf z Nysy* (Opole: Sindruk-DIMK, 2020).

³ Krzysztof Rotermund, *Budownictwo fortepianów na Śląsku do 1945 roku* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2004), 112, 285.

Dnia 5 października w Wambierzycach odbywa się generalne zgromadzenie Towarzystwa św. Cecylii Hrabstwa Kłodzkiego. Tego samego dnia o godz. 9.00 rano zostaje odprawione nabożeństwo. Potem spotkanie w gospodzie u Tommka i obiad u Brocofa. Rozmowa dotyczy głównie naszych organów. Organy miały być zbudowane już w 1914 r. Jednak nauczyciel i organista Hansdorf nie chciał ich powierzać Luxowi z Łądką, lecz ściągnął organmistrza z Nysy. Zarząd kościelny przeprowadził jednak rekonesans nt. organów Luxa i okazało się, że są one tańsze. Wtedy jednak wybuchła wojna i temat organów ucichł⁴.

Z 1915 roku natomiast pochodzi bardzo interesująca wzmianka, dotycząca najprawdopodobniej nyskiego organmistrza, a związana z koncertem zorganizowanym w niedzielę 7 lutego w ewangelickim kościele garnizonowym w Kłodzku⁵. W wydarzeniu, z którego dochód przeznaczono m.in. na rzecz Czerwonego Krzyża, uczestniczyła księżna pruska Cecylia. W zamieszczonej recenzji prasowej czytamy, że jednym z głównych punktów koncertu było:

mistrzowskie wykonanie *Toccaty d-moll* i *Fugi A-dur* Bacha, które z doskonałym opanowaniem techniki i artystyczną koncepcją zaprezentował Carl Berschdorf przebywający obecnie w naszym mieście jako członek batalionu zapasowego 51. Pułku Piechoty Rezerwy⁶.

Właściwą działalność firmy Berschdorf na ziemi kłodzkiej można datować od połowy lat dwudziestych XX wieku, co związane było z upadkiem fabryki Schlag & Söhne w 1923 roku. Pierwszą realizacją nyskiego warsztatu był przeprowadzony w 1926 roku generalny remont wraz z montażem nowego stołu gry w organach firmy Lux z 1905 roku, znajdujących się w kościele parafialnym pw. św. Jana Chrzciciela w Jaskowej Dolnej⁷. To wydarzenie odnotowano w prasie:

Duże prace remontowe, montaż dmuchawy elektrycznej i instalacja nowego stołu gry zostały szybko wykonane przed Bożym Narodzeniem. Już mocno utlenione

⁴ Emanuel Zimmer, *Wambierzyce. Historia miejsca pielgrzymkowego od jego początku aż do lat 20. XX w.*, red. Józefat Roman Gohly, tłum. Dominik Petruk (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2019), 554.

⁵ *Glatzer Zeitung* [dalej GZ], nr 10 (1915): bs.

⁶ „Dem meisterlichen Orgelvortrag von Bachs Toccata, A-Fuge, D-moll, welche Carl Berschdorf, der zur Zeit als Angehöriger des Ersatzbataillons des Res.-Inf.-Rgts. 51 in unserer Stadt weilt, mit vollendeter Beherrschung der Technik und künstlerischer Auffassung wiedergab”. *Glatzer Zeitung*, nr 12 (1915): bs.

⁷ Andrzej Prasał, *Działalność organmistrzowska firmy Lux z Łądką-Zdroju* (Opole: Sindruk, 2018), 115-118.

piszczałki cynkowe zostały pokryte brązem aluminiowym, całą sekcję brzmieniową i wszystkie części organów musiano oczyścić, ok. 400 mieszków wymienić i przewody poszerzyć, miech naprawić, a pneumatykę przy wiatrownicach na nowo wyregulować. Do tego doszło strojenie organów i przeintonowanie poszczególnych rejestrów, których to organy posiadają 17 realnie brzmiących. Stół gry otrzymał nowe urządzenia pomocnicze i usprawnienia, tak że można się odtąd spodziewać nienagannego funkcjonowania całych organów. Koszty opiewają na 2501 marek dla organmistrza poza kosztami transportu i wydatkami na tutejszego elektromontera i kilku stolarzy⁸.

Trwająca na przestrzeni 16 lat działalność firmy Berschdorf na ziemi kłodzkiej zaowocowała w sumie budową czterech instrumentów, przebudową dwóch kolejnych oraz montażem translokowanych organów. Te realizacje zostaną omówione w porządku chronologicznym.

1. GÓRA IGLICZNA – SANKTUARIUM MATKI BOŻEJ PRZYCZYNY NASZEJ RADOŚCI „MARIA ŚNIEŻNA”

Początki tego popularnego na ziemi kłodzkiej sanktuarium sięgają II połowy XVIII wieku⁹. W 1776 roku zbudowano drewnianą kaplicę, w której umieszczono słynącą w okolicy cudowną figurę Marii z Dzieciątkiem. Tu bardzo szybko wykształcił się popularny ośrodek pielgrzymkowy. Obecną murowaną świątynię wzniesiono w latach 1781-1782. W 1784 roku dobudowano wieżę, a w latach 1821-1823 – krużganki.

W maju 1935 roku nyska firma ukończyła w sanktuarium budowę nowych organów¹⁰. We wnętrzu instrumentu zachowała się inskrypcja o treści: „Aufgestellt von Orgelbauer A. Scheidler Neisse vom 19.5.35-28.5.35”. Zachowano prospekt poprzedniego instrumentu, wybudowanego w 1885 roku przez Josepha Luxa z Łódka-Zdroju.

Odbiór nowych organów odbył się na początku czerwca. Fundusze pochodziły ze zbiórki pieniężnej zorganizowanej specjalnie na ten cel. O jej efektach tak informowano przy okazji zaproszenia na uroczystość odpustową Matki Boskiej Śnieżnej 5 sierpnia 1935 roku:

⁸ Prasał, *Działalność organmistrzowska*, 117.

⁹ Informacje historyczne o świątyniach na podstawie: Narodowy Instytut Dziedzictwa, Poznaj polskie zabytki, dostęp 26.11.2024, <https://zabytek.pl/pl>.

¹⁰ Andrzej Prasał, *Organy w kościołach dekanatu Bystrzyca Kłodzka* (Lublin: Polihymnia, 2013), 36-38.

Wielu pielgrzymów na „Marii Śnieżnej” będzie uradowanych w tym roku, kiedy usłyszą po raz pierwszy dźwięk nowych organów. Zostały one wybudowane wiosną przez organmistrza Carla Berschdorfa z Nysy. Według protokołu odbioru, w trudnych warunkach przestrzennych, wykonał on najlepszą możliwą pracę, wykorzystując stare części organowe. W ten sposób stworzył małe arcydzieło o stosunkowo dużym bogactwie pięknych możliwości brzmieniowych. Przy jego akompaniamencie pieśni z serc pielgrzymów jeszcze radośniej wzniosą się ku niebu¹¹.

W spisie inwentarza z 1942 roku zapisano, że kościół dysponował „nowoczesnymi organami z elektryczną dmuchawą”¹². Do 1945 roku firma Berschdorf sprawowała stałą opiekę nad instrumentem. Organy remontowane były w 2002 roku przez Stanisława Broszko z Częstochowy oraz w 2023 roku przez Marcina Armańskiego ze Świdnicy.

Instrument umieszczony został na osi ołtarza, w zachodniej części nawy na chórze muzycznym posadowionym na murowanej konstrukcji. Jest wbudowany w tylną ścianę świątyni. Posiada neobarokowy, trzyczęściowy prospekt architektoniczny. Organy mają 9 głosów, trakturę pneumatyczną z wiatrownicami membranowymi. Miech pływakowy z pojedynczym podawaczem o napędzie nożnym znajduje się w organach. Powietrze dostarcza dmuchawa elektryczna. Stół gry wbudowany jest centralnie w cokół szafy, organista siedzi tyłem do ołtarza (ilustracja 1). Na stole umieszczona jest inskrypcja o treści: „C. Berschdorf, Neisse”. Dyspozycję przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Dyspozycja organów C. Berschdorfa w sanktuarium „Maria Śnieżna”.

Manual I C–g ³	Manual II C–g ³	Pedał C–f ¹
Principal 8’ Gemshorn 8’ Octave 4’ Mixtur 2-3 fach	Gedacktpommer 8’ Aeoline 8’ Flöte 4’ Nachthorn 2’	Subbass 16’
Połączenia: Manualkoppel II/I, Pedalkoppel I, Pedalkoppel II.		

¹¹ „Viele Wallfahrer werden heuer in ‘Maria Schnee’ auch ihre Freude haben, wenn sie zum erstenmal den Klang der neuen Orgel hören. Sie ist im Frühjahr von Orgelbaumeister Carl Berschdorf in Neisse gebaut worden. Unter schwierigen Raumverhältnissen hat er bei Benutzung alter Orgelteile laut Abnahmeprotokoll das denkbar Beste geleistet. Dadurch hat er ein kleines Meisterwerk mit einem verhältnismäßig großen Reichtum an schönen Klangmöglichkeiten geschaffen. Mit ihrer Begleitung werden die Lieder aus den Herzen der Wallfahrer noch freudiger zum Himmel emporsteigen”, *Arnestus-Blatt*, nr 1 (1935): bs.

¹² Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP w Kłodzku, sygn. V A 62 i: „1 moderne Orgel mit elektrischen Gebläse”.

Ilustracja 1. Międzygórze, Sanktuarium „Maria Śnieżna”, inskrypcja firmowa na kontuarze (fot. A. Prasał).

2. ŁĄDEK-ZDRÓJ – KAPLICA ZDROJOWA PW. NMP „NA PUSTKOWIU”

Kaplicę maryjną w Łądku-Zdroju wybudowano w 1679 roku. W 1690 roku została poszerzona o nawy boczne. W późniejszych latach świątynię powiększano, m.in. w 1801 roku dobudowano do fasady przybudówkę zawierającą w przyziemiu kruchtę, a na piętrze – emporę organową. W II połowie XIX wieku nadbudowano zakrystię.

Już w 1685 roku wiedeński organmistrz Hoffmann wybudował do kaplicy organy posiadające klawiaturę nożną¹³. W czerwcu 1899 roku montaż nowych organów ukończył Franz Lux z Łądku. Posiadały one 4 głosy. Od 1936 roku noszono się z zamiarem remontu tego instrumentu¹⁴. Ostatecznie w 1938 roku firma Berschdorf dokonała jego przebudowy, wykorzystując części ze starych organów¹⁵. Instrument miał 5 głosów i trakturę pneumatyczną z wiatrownicami stożkowymi. Ówczesną dyspozycję przedstawia tabela 2.

¹³ *Der Gebirgsbote*, nr 49 (1899): bs.

¹⁴ *Arnestus-Blatt*, nr 36 (1936): 427; nr 10 (1937): 138.

¹⁵ ADGI, *Orgel-Meldebeogen*; Poźniak, *Powojenne losy*, 315.

Tabela 2. Dyspozycja organów w kaplicy zdrojowej (1938).

Manual C–f ³	Pedał C–d ¹
Principal 8’ Gedakt 8’ Dolkan 8’ Gemshorn 4’	Subbass 16’
Połączenia: Unteroktavkoppel, Oberoktavkoppel, Pedalkoppel.	

Obecny stan organów jest wynikiem remontu i przebudowy dokonanych w 2016 roku przez firmę Wolański z Lubania. Dodano wówczas dwa głosy: *Quinta 2 2/3’* oraz *Octave 2’*.

Instrument umieszczony jest na chórze muzycznym, nad głównym wejściem do kościoła, przy tylnej – południowej ścianie sanktuarium, na osi ołtarza głównego. Posiada architektoniczny, neobarokowy prospekt. Stół gry wbudowany jest w jego prawą część (organista ma ołtarz po lewej stronie). Na stole umieszczona jest tabliczka firmowa o treści: „Berschdorf, Neisse”. Powietrze dostarcza miech magazynowy, do którego podłączona jest dmuchawa elektryczna.

3. WAMBIERZYCE – BAZYLIKA PW. NAWIEDZENIA NMP

Kościół pielgrzymkowy w Wambierzycach wraz z kalwarią współtworzy jedno z większych w Europie tego typu założeń¹⁶. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1327, a o tutejszym kościele – z 1384 roku. Obecna świątynia została wybudowana w latach 1715-1723. Ze względu na znaczenie wambierzyckiego sanktuarium, odwiedzanego przez pielgrzymów z Czech, Moraw i Śląska, podniesione ono zostało w 1936 roku do rangi bazyliki mniejszej.

Kościół w Wambierzycach dysponował organami już od drugiej połowy XVII wieku, co potwierdzają wzmianki o zatrudnionych tam organistach¹⁷. W 1796 roku budowę nowego instrumentu ukończył Peter Zeitzius z Ząbkowic Śląskich. Organy liczyły 26 głosów i kosztowały 900 talarów¹⁸. Prospekt był dziełem miejscowego rzeźbiarza Hoffmanna, a jego dekorację wykonał malarz Caspar Rathsmann z Kłodzka za cenę 210 guldenów.

¹⁶ Zob. Anna Mitkowska, *Wambierzyce* (Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1984).

¹⁷ Zimmer, *Wambierzyce*, 183, 242-243.

¹⁸ Zimmer, *Wambierzyce*, 339-340.

Jak już wspomniano, w 1914 roku noszono się z zamiarem budowy nowego instrumentu. Wybuch I wojny światowej, a następnie brak środków finansowych sprawiły, że tę inwestycję zrealizowano dopiero w 1938 roku. Montaż organów ukończono na Wielkanoc¹⁹. Przy tym projekcie zatrudniony był wybitny berliński akustyk, prof. Johannes Biehle²⁰. Zachowano dwudzielny prospekt z poprzedniego instrumentu. Odbioru nowych organów dokonał 21 listopada organista katedry wrocławskiej, a zarazem diecezjalny rewizor organowy, Günter Nierle. Poświęcenie instrumentu odbyło się we wspomnienie św. Cecylii – 22 listopada. Uroczystościom przewodniczył ks. proboszcz Klein. Za kontuarem zasiadł mieszcowski chórmistrz Franz Tautz. Przy tej okazji chór parafialny wykonał *Missa Salve Regina pacis* Heinricha Hubera, a także *Tantum ergo* Vinzenza Gollera. Podczas samego obrzędu zabrzmiało *Jubilate Deo* Gregora Aichingera oraz *Groß ist der Herr* Georga Hartmanna. Jak podkreślono w notce prasowej:

Stare organy, które służyły tu od 1796 r., musiały zostać zdemontowane w związku z renowacją nawy głównej. Prace te powierzono firmie Berschdorf z Nysy, która dostarczyła także piękne nowe organy posiadające trakturę pneumatyczną i elektryczną dmuchawę. 30 rejestrów rozdzielono na trzy manualy i pedał; [organy] mają teraz 1932 piszczałki, z których najmniejsza mierzy 12 centymetrów, a najdłuższa 5,80 metra. Organista ma teraz możliwość tworzenia szerokiej palety tonów. Nowoczesny stół gry jest prawdziwym cudem techniki. Prospekt jest taki sam, jak w starych organach, musiał zostać zachowany jako przykład sztuki barokowej. Tak więc nasze długie oczekiwane marzenie o dobrych organach w końcu się spełniło!²¹.

Ostatni gruntowny remont organy przeszły w 2017 roku.

¹⁹ *Zeitschrift für Instrumentenbau*, nr 16 (1938): 259.

²⁰ Ludwig Burgemeister, *Der Orgelbau in Schlesien* (Frankfurt am Main: Verlag Wolfgang Weidlich, 1973), 106.

²¹ „Die alte Orgel, welche seit dem Jahre 1796 ihren Dienst hier getan hatte, mußte infolge der Renovation des Kirchenschiffes abgebaut werden. Diese Arbeit wurde der Firma Berschdorf aus Neisse übertragen, welche nun auch die schöne neue Orgel geliefert hat, die eine pneumatische Traktur und elektrische Winderzeugung besitzt. 30 Register verteilen sich auf 3 Manuale und Pedal; sie hat jetzt 1932 Pfeifen, von denen die kleinste 12 Zentimeter und die längste 5, 80 Meter lang ist. Dem Organisten ist nun die Möglichkeit geboten, recht mannigfaltige Tonfärbungen zum Vortrag zu bringen. Der moderne Spieltisch ist ein wahres Wunderwerk der Technik. Das Prospekt ist das Gleiche wie bei der alten Orgel, es mußte als barocke Bauart erhalten bleiben. So ist uns endlich der lang ersehnte Wunsch nach einer guten Orgel in Erfüllung gegangen!”, *Arnestus-Blatt*, nr 50 (1938): 717.

Ilustracja 2. Wambierzyce, bazylika, stół gry (fot. J. Karmelita).

Organy umieszczone są na chórze muzycznym, nad głównym wejściem do kościoła, przy tylnej – wschodniej ścianie bazyliki, na osi ołtarza głównego. Posiadają architektoniczny, rokokowo-klasycystyczny prospekt, ozdobiony skromną dekoracją snycerską. Składa się on z dwudzielnej sekcji głównej zgrupowanej po bokach osi okiennej oraz wyodrębnionego pozytywu balustradowego. Organy posiadają 31 głosów (30 realnych), trakturę pneumatyczną z wiatrownicami membranowymi. Powietrze dostarczają trzy miechy pływakowe, do których podłączona jest dmuchawa elektryczna. Stół gry jest wolno stojący, umieszczony centralnie na środku empory, organista siedzi tyłem do ołtarza (ilustracja 2). Na kontuarze umieszczona jest tabliczka firmowa o treści: „C. Berschdorf Neisse”. Dyspozycję instrumentu przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Dyspozycja organów w bazylice (Wambierzyce).

Manual I C-g ³	Manual II C-g ³	Manual III C-g ³ , żaluzja	Pedal C-f ¹
Quintade 16' Principal 8' Holzflöte 8' Gemshorn 8' Octave 4' Rohrgedeckt 4' Mixtur 4–5 fach Trompete 8'	Gedecktpommer 8' Dolkan 8' Praestant 4' Nasat 2 2/3' Blockflöte 2' Terz 1 3/5' Krummhorn 8'	Geigendprincipal 8' Gedeckt 8' Salicional 8' Kupalflöte 4' Liebl. Gedeckt 4' Nachthorn 2' Quint 1 1/3' Cymbel 3 fach Schalmey 8'	Contrabass 16' Subbass 16' Zartbass 16' (trans. z Subbass 16') Principalbass 8' Flautbass 8' Choralbass 4' Posaune 16'
Połączenia: Manual-Koppel II/I, Unter-Octav-Koppel III/I, Manual-Koppel III/I, Ober-Octav-Koppel III/I, Unter-Octav-Koppel III/II, Manual-Koppel III/II, Ober-Octav-Koppel III/II, Unter-Octav-Koppel III, Ober-Octav-Koppel III, Pedal-Koppel I/P, Pedal-Koppel II/P, Pedal-Koppel III/P. Registry zbiorowe: P., MF., F., FF., Einführ. Vorbereitg 1, Einführ. Vorbereitg 2. Urządzenia dodatkowe: Einführ. Cres Decr, Einf. Handreg., Einführ. Zungen, Einführ. Koppeln, Einf. Ped-umsch, Einführ. Tremolo, Crescendo (wałek, wskaźnik zegarowy), Schwellwerk Man. III (pedał, wskaźnik zegarowy), Windprobe, Kalkant.			

4. DUSZNIKI-ZDRÓJ – KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚWIĘTYCH APOSTOŁÓW PIOTRA I PAWŁA

Miasto Duszniki i pośrednio tutejszy, drewniany zapewne kościół, wzmiankowane były już w 1324 roku. Budowę obecnej świątyni ukończono w 1730 roku. W drugiej połowie XVIII i w pierwszej połowie XIX wieku kościół przebudowywano. W jego wyposażeniu na szczególną uwagę zasługuje barokowa ambona w formie wieloryba.

Organy dla wspomnianej świątyni wybudowane zostały pomiędzy 1730 a 1736 rokiem z prywatnych funduszy ówczesnego proboszcza Johanna Franza Heinela²². Posiadały one 18 głosów. W 1825 roku instrument został przebudowany.

²² Joseph Kögler, „Historische Nachrichten von der Pfarrkirche der hl. Apostel Petrus und Paulus in der Königl. Preuß. Immediatstadt Reinerz”, *Vierteljahrsschrift für Geschichte und Heimatkunde der Grafschaft Glatz* 2 (1882/1883): 3, 13.

wany. Uwagę zwracał dodany w pedale głos *Schnarrbaß*²³. Kolejne przebudowy miały miejsce w 1865 i ok. 1890 roku²⁴.

W 1939 roku nowe organy, z zachowaniem XVIII-wiecznego prospektu, wybudowała firma Berschdorf²⁵. Przy tym projekcie zatrudniony był wspomniany już prof. Biehle. W 2010 roku remont organów przeprowadziła firma Vox coelestis.

Organy umieszczone są w zachodniej części nawy, na osi ołtarza, na dwukondygnacyjnym chórze muzycznym²⁶. Posiadają trójwieżyczkowy, architektoniczny prospekt barokowo-regencyjny, polichromowany oraz złożony, zdobiony bogatą dekoracją snycerską. Instrument ma 26 głosów (24 realne), elektryczną trakturę gry oraz wiatrownice membranowe. Sekcja manualu II zamknięta jest w szafie ekspresyjnej. Powietrze dostarczają dwa miechy pływakowe, do których podłączona jest dmuchawa elektryczna typu *Ventus*. Wolno stojący stół gry ustawiony został centralnie przed szafą (organista siedzi tyłem do ołtarza). Dyspozycję omawianych organów przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Dyspozycja organów w kościele pw. śś. Apostołów Piotra i Pawła (Duszniki Zdrój).

Manual I C-g ³	Manual II C-g ³ , żaluzja	Pedal C-f ¹
Principal 8' Holzflöte 8' Quintatön 8' Octave 4' Gemshorn 4' Rauschpfeife 2 2/3' u. 2' Mixtur 3-4 fach Trompete 8'	Nachthorn 16' Geigen Principal 8' Flaut Major 8' Dolkan 8' Italienisch Principal 4' Flaut Minor 4' Quinte 2 2/3' Schwiegel 2' Terz 1 3/5' Sifflöte 1' Cymbel 3 fach Krumhorn 8'	Principalbass 16' Subbasa 16' Zartbass 16' (trans. Subbass) Octavbass 8' Choralbass 4' (trans. Ital. Principal) Posaune 16'

²³ Wilhelm Hohaus, „Chronistische Aufzeichnungen als Nachtrag zu Kögler's Geschichte der Pfarrei Reinerz von 1802 bis zur Gegenwart”, *Vierteljahrsschrift für Geschichte und Heimatkunde der Grafschaft Glatz* 2 (1882/1883): 111.

²⁴ Prasał, *Działalność organmistrzowska*, 32, 170.

²⁵ Burgemeister, *Der Orgelbau*, 106, 309; Poźniak, *Powojenne losy*, 315.

²⁶ Wszystko dla muzyków kościelnych, dostęp 26.11.2024, [www https://musicam-sacram.pl](https://musicam-sacram.pl).

Połączenia: Manual koppel II/I, Unteroctav koppel II/I, Oberoctav koppel II/I, Unteroctav koppel II, Oberoctav koppel II, Pedal koppel I, Pedal koppel II. Registry zbiorowe: Fr. Vorb. 1, Fr. Vorb. 2, MF, F, FF. Urządzenia dodatkowe: Tremolo II, Zungen AB, Koppeln AB, Pedal umschaltung AB, Schweller II, Crescendo.		
--	--	--

5. PONIKWA – KOŚCIÓŁ FILIALNY PW. ŚW. JÓZEFA

Ponikwa po raz pierwszy wzmiankowana była już w 1319 roku. Powstanie świątyni w tej miejscowości związane było z założeniem cmentarza w 1700 roku. Na jego terenie w latach 1700-1702 wzniesiono drewnianą kaplicę. Zastąpiono ją nowym (obecnym) murowanym budynkiem, powstałym w latach 1802-1803. Rok później zbudowano wieżę.

W 1823 roku świątynia wzbogaciła się o organy pochodzące z kościoła szpitalnego w Bystrzycy Kłodzkiej. Instrument wybudowany został w 1707 roku przez wrocławskiego organmistrza Ignatiusa Menzela. W 1905 roku zastąpiono go 14-głosowymi organami o trakturze pneumatycznej firmy Schlag & Söhne²⁷. Dyspozycję tego instrumentu przedstawia tabela 5.

Tabela 5. Dyspozycja organów w kościele w Ponikwie (1905).

Manual I C-f³	Manual II C-f³	Pedal C-d¹
Bordun 16' Principal 8' Gambe 8' Hohlflöte 8' Octave 4' Mixtur 2-3 fach	Schalmey 8' Aeoline 8' Liebl. Gedackt 8' Fugara 4' Traversflöte 4'	Violon 16' Subbass 16' Cellobass 8'

²⁷ Andrzej Prasał, „Działalność świdnickiej fabryki organów Schlag & Söhne na terenie Powiatu Bystrzyckiego”, w: *Organy na Śląsku*, t. 8, red. Michał Dużniak (Katowice: Akademia Muzyczna im. Karola Szymanowskiego w Katowicach, 2021), 212; Prasał, *Organy w kościołach*, 43-45.

W 1917 roku z instrumentu zarekwirowano na cele wojenne cynowe piszczałki prospektowe. W kolejnych latach organy zostały przez firmę Schlag & Söhne uzupełnione piszczałkami cynkowymi. W maju 1924 roku firma Sauer zainstalo-
wała dmuchawę elektryczną.

W 1940 roku firma Berschdorf dokonała gruntownej przebudowy instrumen-
tu. Koszt inwestycji wyniósł 4170 marek. Tę kwotę wypłacono w trzech ratach:
4 listopada, 6 grudnia 1940 oraz 9 stycznia 1941 roku²⁸. Do 1945 roku firma
Berschdorf sprawowała stałą opiekę nad organami. Ostatni poważniejszy remont
instrumentu wykonano w latach siedemdziesiątych XX wieku.

Ilustracja 3. Ponikwa, kościół filialny, prospekt (fot. A. Prasał).

²⁸ ADGI, sygn. V D 58 c.

Organy umieszczone są na drewnianym chórze muzycznym w zachodniej części nawy, nad głównym wejściem do kościoła, na osi ołtarza. Posiadają prospekt otwarty, będący najprawdopodobniej wynikiem przebudowy poprzedniego – neobarokowego, m.in. poprzez pozbowienie go całej części frontalnej obudowy i zachowanie części cokołowej (ilustracja 3). Instrument liczy 16 głosów. Traktura rejestrów i gry jest pneumatyczna, wiatrownice stożkowe. Centralnie usytuowany stół gry jest wolno stojący (organista siedzi tyłem do ołtarza). Na kontuarze umieszczona została tabliczka firmowa o treści: „Berschdorf-Neisse”. W pomieszczeniu za organami (w wieży) znajduje się miech magazynowy z pojedynczym podawaczem o napędzie nożnym. Powietrze dostarcza dmuchawa elektryczna. Instrument jest w bardzo złym stanie techniczno-muzycznym i wymaga remontu. Aktualną dyspozycję przedstawia tabela 6.

Tabela 6. Dyspozycja organów w kościele w Ponikwie – stan aktualny.

I manual C-f ³	II manual C-f ³	Pedał C-d ¹
Principal 8' Holzflöte 8' Gamba 8' Octave 4' Rohrgedeckt 4' Mixtur 3-4 fach Trompete 8'	Gedeckt 8' Aeoline 8' Singend Principal 4' Nachthorn 2' Cymbel 2-3 fach	Subbass 16' Principalbass 8' Choralbass 4' Posaune 16'
Połączenia: Manual koppel II/I, Pedal koppel I. Registry zbiorowe: Tutti. Urządzenia dodatkowe: Tremolo, Kalkanten-Ruf, Windprobe.		

6. KUDOWA-ZDRÓJ (CZERMNA) – KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. BARTŁOMIEJA APOSTOŁA

Wieś Czermna i miejscowy kościół parafialny były wzmiankowane już w drugiej połowie XIV wieku. Obecna świątynia została wzniesiona w XVI wieku. Przebudowano ją w 1783 roku i pod koniec XIX wieku. W 1880 roku wzbogaciła się o 15-głosowe organy wybudowane przez Josepha Luxa z Łądko-Zdroju²⁹.

²⁹ Prasał, *Działalność organmistrzowska*, 57-59.

W 1942 roku firma Berschdorf zainstalowała w tym kościele tzw. organy ołtarzowe (*Altarorgel*). Był to jedyny znany przypadek na ziemi kłodzkiej, w którym świątynia dysponowała aż dwoma instrumentami. Organy zostały umieszczone na łożu patronackiej w ścianie południowej kaplicy. Decyzję tę tak uzasadniano:

Nabytie tych drugich, ale małych organów ołtarzowych, było konieczne ze względu na tutejsze szczególne warunki liturgiczne, a zwłaszcza naprzemienny śpiew pomiędzy kapłanem, wiernymi i scholą podczas nabożeństw, modlitw i ceremonii, a także ze względu na regularne pielęgnowanie niemieckiego śpiewu kościelnego oraz cotygodniowe szkolenie chórów liturgicznych. Duże organy, potrzebne przy zapełnionym kościele, nie za bardzo nadają się do tych celów, ponieważ znajdują się zbyt daleko od ołtarza z tyłu długiego, niskiego i przepastnego kościoła. Kultywowanie niemieckiego śpiewu kościelnego z pomocą małych organów ołtarzowych ma tu, w bezpośredniej bliskości granicy Protektoratu, szczególne znaczenie³⁰.

Niewielki instrument miał pochodzić z 1895 roku i być także dziełem firmy Berschdorf. Organy o klasycystycznym prospekcie posiadały 5 głosów oraz trakturę mechaniczną z wiatrownicami klapowo-zasuwowymi. Wyposażone były w urządzenie do kalikowania. Około 2000 roku zostały zdemontowane. Dyspozycję opisywanych organów przedstawia tabela 7.

Tabela 7. Dyspozycja organów w kościele pw. św. Bartłomieja Apostoła (Czermna).

Manual	Pedał
Principal 8'	Subbass 16'
Gedeckt 8'	
Flöte 4'	
Quinte 2 2/3' u. 2'	

³⁰ „Die Anschaffung dieser 2. jedoch kleinen Altarorgel war notwendig infolge der hiesigen besonderen liturgischen Verhältnisse, vor allem für der Wechselgesang zwischen Priester, Gemeinde u. Schola bei Gottesdiensten, Andachten und Feierstunden, ferner für die regelmässige Pflege des deutschen Kirchengesanges und zur wöchentlichen Schulung der liturgischen Chöre. Zu diesen Zwecke ist die für den vollbesetzten Kirchenraum erforderliche grosse Orgel wenig geeignet, da sie zu weit vom Altar weg hinten in dem langgezogenen, niedrigen, schlundartigen Kirchenraum steht. Die Pflege des deutschen Kirchengesanges mithilfe der kleinen Altarorgel ist hier in unmittelbarer Nähe der Protektorgrenze von besonderer Wichtigkeit“, ADGI, *Orgel-Meldebogen*.

7. KŁODZKO – KAPLICA GIMNAZJUM KATOLICKIEGO

Nyska firma wybudowała także organy do kaplicy Królewskiego Katolickiego Gimnazjum (dawnego kolegium jezuickiego) w Kłodzku (obecnie Aula im. Arnosza z Pardubic I Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego).

Na początku XIX wieku dawny refektarz przebudowano na kaplicę szkolną, która została poświęcona w 1825 roku. Dysponowała ona niewielkim instrumentem³¹. W 1913 roku usunięto chór muzyczny ze starymi organami i ustawiono po przeciwległej stronie ołtarza nowy instrument³². Po 1928 roku został on zastąpiony organami sygnowanymi przez Carla Berschdorfa. Wyposażenie kaplicy zostało usunięte po II wojnie światowej, a instrument sprzedano parafii pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bachowicach w archidiecezji krakowskiej³³. W transakcji pośredniczyła firma Szczerbaniak z Łodzi, która przy okazji remontu organów kłodzkiej fary w 1955 roku dokonała translokacji instrumentu. W piśmie Dymitra Szczerbaniaka do proboszcza parafii w Kłodzku z 4 listopada 1956 roku, związanym z nieuregulowaniem należności za tę inwestycję, czytamy:

Organy otrzymałem zdemontowane i takowe od ostatniej części, jak zostały załadowane w Kłodzku, to zostały przewiezione i wyładowane w Bachowicach, że sami parafianie którzy wyładowywali, są świadkami, iż pozostał pusty samochód (...). Przewożąc organy z Kłodzka, nie otrzymałem żadnej inwentaryzacji i jej nie robiłem, gdyż było to niemożliwe w trakcie załadowania. Przy ładowaniu części organowych zauważyłem kilka piszczałek zniszczonych, wymagających przeróbki lub zastąpienia nowymi, na to nie zwróciłem uwagi, gdyż mając je w przyszłości montować, to kilka piszczałek nie jest dla firmy problemem. Rok przed transportem oglądając te organy stojące w kaplicy, zauważyłem braki kilku drobnych piszczałek i prawdopodobnie zwróciłem na to uwagę, lecz jak powyżej wspomniałem, kilka piszczałek to nie problem i nie powód do pretekstu zatrzymywania należności przez

³¹ Jarosław Stępowski, „Zabytkowe organy kłodzka. Wpływy czeskie”, *Zeszyty Muzeum Ziemi Kłodzkiej*, nr 10 (2009): 146.

³² Oskar Linke, *Die Grafschaft Glatz. Deutschlands Erker, Gesundbrunnen und Herrgottswinkel*, t. 3: *Gymnasium und Konvikt zu Glatz. Ein Beitrag zur Geschichte deutscher Erziehungs- und Bildungsarbeit in schlesischen Raum 1300-1945* (Lüdenscheid: Grafschafter Bote, 1961), 44; Zdzisław Szczepaniak, *Kolegium jezuickie i konvikt w Kłodzku 1597-1945* (Kłodzko: Wydawnictwo MARIA, 2005), 148.

³³ Jerzy Gołos, „Miscellanea musico-organistica et organologica”, w: *Muzyka religijna w Polsce. Materiały i studia*, t. 4, red. Jerzy Pikulik (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1980), 335.

Ks. Pliszkę w stosunku do Wielebnego Księdza Proboszcza, a Wielebny Ksiądz Proboszcz w stosunku do mnie³⁴.

W 2016 roku gruntowny remont organów przeprowadził Jan Jamróg z Ochodzy.

Organy o otwartym prospekcie posiadają 11 głosów, w tym 6 realnych³⁵. Traktura rejestrów i gry jest pneumatyczna; wiatrownice – stożkowe. Miech magazynowy z napędem nożnym znajduje się w organach. Powietrze dostarcza dmuchawa elektryczna. Wolno stojący stół gry znajduje się po prawej stronie szafy organowej (organista siedzi przodem do ołtarza). Na kontuarze znajduje się inskrypcja o treści: „C. Berschdorf Neisse”. Instrument działa w oparciu o system podwójnej transmisji, który pozwala na wykorzystywanie tych samych głosów w obu manualach. Dyspozycja ukazana została w tabeli 8.

Tabela 8. Dyspozycja organów w kaplicy gimnazjalnej.

Manual I C-f ³	Manual II C-f ³	Pedał C-d ¹
Principal 8' Flöte 8' Salicional 8' Octave 4' Portunal 4'	Principal 8' Flöte 8' Salicional 8' Octave 4' Portunal 4'	Subbass 16'
Połączenia: Unteroctavkoppel II/I, Manualkoppel II/I, Oberoctavkoppel II/I, Oberoctavkoppel II, Pedalkoppel I, Pedalkoppel II. Urządzenia dodatkowe: Tremolo.		

Pomimo że pierwsze wzmianki o aktywności firmy Berschdorf na ziemi kłodzkiej pochodzą z 1914 roku, swoją właściwą działalność na tym terenie rozpoczęła ona dopiero w 1926 roku. Wiązało się to z zamknięciem w 1923 roku świdnickiej firmy Schlag & Söhne, a także w 1926 roku firmy Lux z Łądką-Zdroju. Oba zakłady na przełomie XIX i XX wieku zdominowały rynek organmistrzowski na terenie dawnego hrabstwa kłodzkiego.

³⁴ Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP w Kłodzku, *Remont organów*. Zapis cytatu zgodny z oryginałem.

³⁵ Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej pw. NSPJ w Bachowicach, *Karta inwentaryzacyjna organów*.

Działalność nyskiej firmy nie ograniczała się do budowy lub przebudowy instrumentów. Dokonała ona także kilku znaczących renowacji organów. Poza wspomnianymi pracami w Jaskowej Dolnej na uwagę zasługuje generalny remont instrumentu firmy Lux w kościele parafialnym w Wilkanowie³⁶. Nyska firma zainstalowała nowy stół gry oraz nieznacznie zmieniła dyspozycję głosową. Koszt przeprowadzonej w 1937 roku inwestycji wyniósł 1002 marki. Z kolei w latach 1940-1941 sukcesywnie wyremontowano organy w kościele parafialnym w Domaszkowie³⁷. Zamontowano m.in. dmuchawę elektryczną oraz wstawiono w sumie 303 nowe piszczałki cynkowe i 27 nowych piszczałek drewnianych. Nieznacznie zmieniono też dyspozycję głosową. Koszt remontu wyniósł 2495 marek. Dokładne zestawienie prac firmy Berschdorf na ziemi kłodzkiej przedstawia tabela 9³⁸.

Tabela 9. Wykaz prac firmy Berschdorf na ziemi kłodzkiej.

Rok	Miejscowość	Obiekt	Rodzaj prac	Uwagi
1926	Jaskkowa Dolna	kościół parafialny	remont	nowy stół gry
1928	Jaskkowa Górna	kościół parafialny		
po 1928	Kłodzko	gimnazjum katolickie (kaplica)	nowe	11 głosów
1930	Międzygórze	kościół katolicki	remont	nowy miech
1935	Bystrzyca Kłodzka	kościół parafialny	remont	
1935	Międzygórze	sanktuarium „Maria Śnieżna”	nowe	9 głosów
1936	Nowa Wieś	kościół filialny	remont	montaż dmuchawy
1937	Wilkanów	kościół parafialny	remont	nowy stół gry
1938	Lądek-Zdrój	kaplica zdrojowa	przebudowa	5
1938	Wambierzyce	bazylika	nowe	31
1939	Duszniki-Zdrój	kościół parafialny	nowe	26
1939	Stary Waliszów	kościół parafialny	remont	montaż dmuchawy
1940	Ponikwa	kościół filialny	przebudowa	16
1941	Domaszków	kościół parafialny	remont	
1942	Czermna	kościół parafialny	montaż	5
1942	Nowy Waliszów	kościół filialny	remont	montaż dmuchawy

Ponadto firma sprawowała stałą opiekę m.in. nad organami w następujących miejscowościach³⁹: Bolesławów, Brzozowie, Bystrzyca Kłodzka – kościół pa-

³⁶ Prasał, *Działalność organmistrzowska*, 157-159.

³⁷ ADGI, sygn. V A 6 o.

³⁸ GB, nr 75 (1929): bs; Andrzej Prasał, „Organy w kościele filialnym pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Nowej Wsi”, *Świdnickie Studia Teologiczne*, nr 2 (2016): 153-154; Prasał, *Organy w kościołach*, 17, 35, 42; Andrzej Prasał, „Z dziejów kultury muzycznej w kościele parafialnym pw. Św. Wawrzyńca męczennika w Starym Waliszowie”, *Świdnickie Studia Teologiczne*, nr 1 (2016): 77.

³⁹ ADGI, *Orgel-Meldebogen*.

rafialny i kaplica szpitalna, Czerma, Duszniki-Zdrój – kościół franciszkanów, Gorzanów, Międzygórze – kościół katolicki i sanktuarium „Maria Śnieżna”, Niwa, Nowa Wieś, Ponikwa, Poręba, Radków – kościół katolicki, Rudawa, Stary Waliszów, Stronie Śląskie – kościół katolicki, Wilkanów, Zakrze, Zieleniec.

Podsumowując działalność nyskiego warsztatu na omawianym terenie, trzeba stwierdzić, że pomimo niezbyt imponującej liczby wybudowanych lub przebudowanych instrumentów firma Berschdorf wpisała się pozytywnie w dzieje budownictwa organowego na ziemi kłodzkiej. Spośród jej realizacji na szczególną uwagę zasługują organy w bazylice w Wambierzycach. Należą one do większych na ziemi kłodzkiej i nielicznych posiadających trzy manualy. Z powodzeniem wykorzystywane są do celów koncertowych. Wspomnieć też trzeba o organach dawnej kaplicy gimnazjalnej w Kłodzku, w których zastosowano rzadko spotykany system podwójnej transmisji. Warto wreszcie podkreślić, że wszystkie nowo wybudowane instrumenty firmy Berschdorf posiadały trakturę pneumatyczną i wyposażone były, poza organami gimnazjum katolickiego w Kłodzku, w wiatrownice membranowe. W większości zaprojektowanych dyspozycji do głosu doszła estetyka *Orgelbewegung*, bardzo wyraźnie widoczna w organach kościoła parafialnego w Dusznikach-Zdroju oraz bazyliki wambierzyckiej.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- [AB] *Arnestus-Blatt*, nr 1, 1935; nr 2, 1936: 427; nr 10, 1937: 138; nr 50, 1938: 717.
- [ADGI] Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP w Kłodzku, *Das Dekanatsarchiv des Erzbischöflichen Generalvikariats der Grafschaft Glatz* b. sygn.: *Orgel-Meldebogen 1943-1945*.
sygn. V A 6 o: *Pfarreiakten Ebersdorf/H 1812-1945*.
sygn. V A 62 i: *Pfarrei Wölfersdorf 1810–*.
sygn. V D 58 c: *Kirchenrechnungen Verlorenwasser 1923–*.
- [APB] Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej pw. NSPJ w Bachowicach, *Karta inwentaryzacyjna organów*.
- [APK] Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP w Kłodzku, *Remont organów*.
- [GB] *Der Gebirgsbote*, nr 49, 1899; nr 75, 1929.
- [GZ] *Glatzer Zeitung*, nr 37, 1899; nr 10, nr 12, 1915; nr 58, 1917.
- „Zeitschrift für Instrumentenbau”, nr 16, 1938: 259.

OPRACOWANIA

- Burgemeister, Ludwig. *Der Orgelbau in Schlesien*. Frankfurt am Main: Verlag Wolfgang Weidlich, 1973.
- Firma organmistrzowska Berschdorf z Nysy. *Arkana i pryncypia warsztatu*, red. Grzegorz Poźniak. Opole: Sindruk-DIMK, 2023.

- Golos, Jerzy. „Miscellanea musico-organistica et organologica”. W: *Muzyka religijna w Polsce. Materiały i studia*, t. 4, red. Jerzy Pikulik, 281-386. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1980.
- Hohaus, Wilhelm. „Chronistische Aufzeichnungen als Nachtrag zu Kögler’s Geschichte der Pfarrei Reinerz von 1802 bis zur Gegenwart”. *Vierteljahrsschrift für Geschichte und Heimatkunde der Grafschaft Glatz* 2 (1882/1883): 110-126.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa. Poznaj polskie zabytki. Dostęp 26.11.2024. <https://zabytek.pl/pl>.
- Kögler Joseph. „Historische Nachrichten von der Pfarrkirche der hl. Apostel Petrus und Paulus in der Königl. Preuß. Immediatstadt Reinerz”. *Vierteljahrsschrift für Geschichte und Heimatkunde der Grafschaft Glatz* 2 (1882/1883): 1-20.
- Linke, Oskar. *Die Grafschaft Glatz. Deutschlands Erker, Gesundbrunnen und Herrgottswinkel*, t. 3: *Gymnasium und Konvikt zu Glatz. Ein Beitrag zur Geschichte deutscher Erziehungs- und Bildungsarbeit in schlesischen Raum 1300-1945*. Lüdenscheid: Grafschafter Bote, 1961.
- Mitkowska, Anna. *Wambierzyce*. Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1984.
- Pożniak, Grzegorz. *Firma organmistrzowska Berschdorf z Nysy. Działalność na Opolszczyźnie na podstawie zbiorów Archiwum Państwowego w Opolu*. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2019.
- Pożniak, Grzegorz. *Firma organmistrzowska Berschdorf z Nysy w świetle korespondencji z parafią pw. św. Bartłomieja w Gliwicach*. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2012.
- Pożniak, Grzegorz. *Powojenne losy firmy organmistrzowskiej Berschdorf z Nysy*. Opole: Sindruk-DIMK, 2020.
- Prasał, Andrzej. *Działalność organmistrzowska firmy Lux z Łądko-Zdroju*. Opole: Sindruk, 2018.
- Prasał, Andrzej. „Działalność świdnickiej fabryki organów Schlag & Söhne na terenie Powiatu Bystrzyckiego”. W: *Organy na Śląsku VIII*, red. Michał Dużniak, 187-221. Katowice: Akademia Muzyczna im. Karola Szymanowskiego w Katowicach, 2021.
- Prasał, Andrzej. „Organy w kościele filialnym pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Nowej Wsi”. *Świdnickie Studia Teologiczne*, nr 2 (2016): 147-159.
- Prasał, Andrzej. *Organy w kościołach dekanatu Bystrzyca Kłodzka*. Lublin: Polihymnia, 2013.
- Prasał, Andrzej. „Zarys historii budownictwa organowego na ziemi kłodzkiej”. W: *Ziemia kłodzka w kulturze, architekturze, przyrodzie*, red. Aneta Marek, 59-77. Pelplin: Bernardinum, 2020.
- Prasał, Andrzej. „Z dziejów kultury muzycznej w kościele parafialnym pw. św. Wawrzyńca męczennika w Starym Waliszowie”. *Świdnickie Studia Teologiczne*, nr 1 (2016): 71-88.
- Rottermund, Krzysztof. *Budownictwo fortepianów na Śląsku do 1945 roku*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2004.
- Stępowski, Jarosław. „Zabytkowe organy kłodzka. Wpływy czeskie”. *Zeszyty Muzeum Ziemi Kłodzkiej*, nr 10 (2009): 125-151.
- Szczepaniak, Zdzisław. *Kolegium jezuickie i konvikt w Kłodzku 1597-1945*. Kłodzko: Wydawnictwo MARIA, 2005.
- Wszystko dla muzyków kościelnych. Dostęp 26.11.2024. [www https://musicamsacram.pl](http://musicamsacram.pl).
- Zimmer, Emanuel. *Wambierzyce. Historia miejsca pielgrzymkowego od jego początku aż do lat 20. XX w.*, red. Jozafat Roman Gohly, tłum. Dominik Petruk. Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2019.